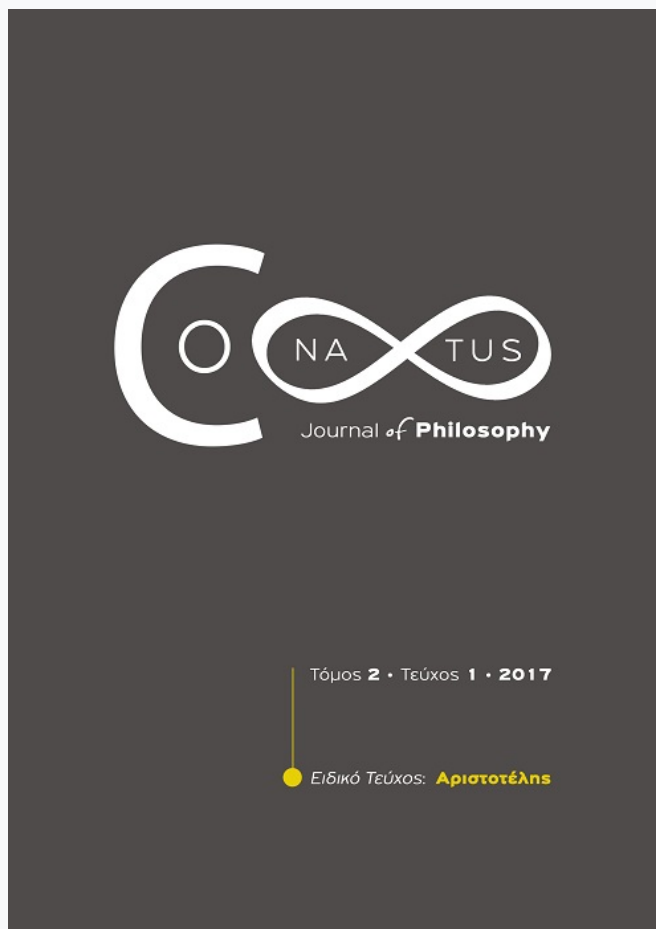


Conatus - Journal of Philosophy

Vol 2, No 1 (2017)

Conatus - Journal of Philosophy SI: Aristotle



Art and Truth in Aristotle's Thought

Vasilios Nikas

doi: [10.12681/conatus.16041](https://doi.org/10.12681/conatus.16041)

Copyright © 2018, Vasilios Nikas



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Nikas, V. (2018). Art and Truth in Aristotle's Thought. *Conatus - Journal of Philosophy*, 2(1), 99–108.
<https://doi.org/10.12681/conatus.16041>

Τέχνη και αλήθεια στον Αριστοτέλη

Βασίλειος Νίκας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

E-mail address: vasileind@edlit.auth.gr

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9164-9785>

Περίληψη

Οι παλαιότεροι ερμηνευτές του *Περί Ποιητικής* εγκλώβισαν αυτήν τη σχέση στην έννοια της αληθοφάνειας, γεγονός όχι άσχετο με την ταύτιση της έννοιας της μιμήσεως με τον απλό αντικατοπτρισμό των καθ' ἑκάστα της πραγματικότητας. Στον 20^ο αιώνα, όμως, σύμφωνα με τους περισσότερους στοχαστές και παράλληλα με μια νέα δυναμική που αποκτά η έννοια της μιμήσεως, η τέχνη αναδύεται ως μία τάση (μᾶλλον) προς αποκάλυψη των αιωνίων καθόλου. Έτσι, καθώς το καθόλου συνδέεται με το αναγκαίο και συνάμα δηλοῖ τὸ αἴτιον, η τέχνη αναβιβάζεται σε μια ενεργητική, δημιουργική δύναμη, η οποία εκφράζει μια πλατύτερη αλήθεια (ίσως την πανανθρώπινη κλίση προς την ἄμαρτια;), ανακαλύπτοντας, εντυπώνοντας και φανερώνοντας το εἶδος (δηλαδή το τέλος) μέσα στο ίδιο το συγκεκριμένο. Η τέχνη περνά μεν στην επικράτεια του λόγου και του νοῦ, γίνεται φιλοσοφώτερον τι της ιστορίας, κάτι καταληπτόν, δίχως δε να εξομοιώνεται ποτέ με τη φιλοσοφία, αφού δεν αποδεσμεύεται ποτέ από τις αισθήσεις και την εικόνα. Η τέχνη μεταμορφώνεται σε μια κατασκευή η οποία «φέρει στο φως» την ίδια την εσωτερική, δομημένη, ενιαία, λογική και αιτιώδη αναγκαιότητα που συνθέτει την ανθρώπινη πράξη, καθώς και τη σύμφυτη προθετικότητα της (προαίρεσις), τους ίδιους τους ἔσχατους νόμους της ζωής.

«Η σφαίρα της ποίησης δεν βρίσκεται έξω από τον κόσμο, σαν φανταστική μη δυνατότητα εφευρεμένη από το μυαλό ενός ποιητή: θέλει να είναι το αντίθετο ακριβώς, η αφτιασίδωτη έκφραση της αλήθειας...»
Friedrich Nietzsche¹

Στη μακροαίωνα ιστορία του στοχασμού επάνω στο μυστήριο της τέχνης, αναδύεται ένα ερώτημα, του οποίου η απάντηση έχει τρομερές συνέπειες για την ίδια την τέχνη: άραγε η τέχνη εκφράζει την αλήθεια; Συνάμα, από τη στιγμή που για μεγάλο μέρος της φιλοσοφικής παράδοσης, και ευρύτερα της σκέψης, η αλήθεια θεωρήθηκε (και θεωρείται) η ύψιστη αξία και η ἔσχατη επιδίωξη του αν-

¹ F. Nietzsche, *Η Γέννηση της Τραγωδίας*, μετάφραση Ζ. Σαρίκας (Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 2010), 94.

θρώπινου πολιτισμού, μια αρνητική απάντηση συνήθως οδηγεί στην αποκαθήλωση της τέχνης από το πάνθεον των υψηλών εκφράσεων του ανθρωπίνου πνεύματος, αφού τότε δεν θα έχει καμιά αξία για τη ζωή· θα αποτελεί περιττό «στολίδι» και ανούσια φαντασιοπληξία. Αυτή, βέβαια, είναι μια πιο ήπια στάση, καθώς τα πράγματα μπορούν να γίνουν ακόμα χειρότερα και εχθρικά, όταν κάποιος θεωρήσει ότι η τέχνη όχι μόνο δεν εκφράζει την αλήθεια, αλλά αντίθετα είτε την αντιμάχεται, με σκοπό να την αποκρύψει, είτε την υποδύεται με απώτερο στόχο να μας πλανέψει.² Τότε, ακριβώς, θα μπορούσε να θεωρηθεί και βαθύτατα επικίνδυνη.

Όλη αυτή η εν συντομία εκτεθειμένη προβληματική βρίσκεται στην καρδιά της αριστοτελικής φιλοσοφίας αναφορικά με την τέχνη, καθώς επίσης και στον πυρήνα των αναλύσεων των νεότερων και σύγχρονων μελετητών του Αριστοτέλη. Κι αυτή η διαχρονική επιμονή προκύπτει ακριβώς από τη διαχρονικότητα και την επικαιρότητα του αρχικού ερωτήματος. Όσο δεν βρίσκεται οριστική απάντηση και, ταυτόχρονα, όσο παραμονεύει η υποψία και ο φόβος για την τέχνη, στη σύγχρονη συζήτηση κρίνεται πάντα χρήσιμη, διαφωτιστική και επίκαιρη η σκέψη του Αριστοτέλη.

Ακριβώς, λοιπόν, μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα δυσπιστίας και απόρριψης της τέχνης, είναι που γεννήθηκε και η αριστοτελική θεώρηση. Συγκεκριμένα, κατά την πλατωνική διδασκαλία, ο ποιητής είναι « τρίτος τις από [...] τῆς ἀληθείας »³ και αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος που ο Πλάτων εξορίζει τους ποιητές. Για τον Πλάτωνα, η τέχνη απέχει τρεις βαθμούς από την αλήθεια⁴ και γι' αυτό δεν του μένει άλλη λύση παρά να την εκδιώξει από την ιδανική πολιτεία, προσπαθώντας έτσι να προλάβει την πλάνη στην οποία εύκολα βυθιζόμαστε λόγω της αδιαμφισβήτητης σαγήνης της. Αυτή του η πεποίθηση και το βασικό του επιχείρημα, βασίζονται στην αντίληψή του για τη μίμηση, την οποία βλέπει ως μια διαδικασία που οδηγεί σε έναν εκφυλισμό του όντος, αφού η μίμηση δεν προϋποθέτει κάποιου είδους γνώση, απλώς συνιστά στεῖρα⁵ απομίμηση της αισθητής πραγματικότητας.

Εδώ, εμφανίζεται ένα δεύτερο κεντρικό σημείο του ζητήματος. Το ερώτημα για τη σχέση τέχνης-αληθείας, από τη στιγμή που η αλήθεια συνυφάνεται με τη γνώση, περνάει αναγκαστικά μέσα από τη σχέση τέχνης-γνώσης, πολύ δε περισσότερο όταν κατά τον Σταγειρίτη: «πά-

² Χαρακτηριστική, η φράση από το *Ελένης Έγκωμιον* του Γοργία για την ποιητική και τη ρητορική: «γοητείας δὲ καὶ μαγείας διδοῖαι τέχναι / ψυχῆς ἁμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα», στο Carlo Gallavotti, *Aristotele: Dell' Arte Poetica* (Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1990), xx.

³ Πλάτων, *Πολιτεία*, 597e7.

⁴ Ούσα «μίμησις μιμήσεως» (βλέπε αυτόθι, 596e-598b).

⁵ Σαν μια «ἀπεικασίαν τῶν ὁρωμένων», που θα ἔλεγε ο Σωκράτης. Βλέπε Ιωάννης Συκουτρής (εισαγωγή και σχόλια), *Αριστοτέλους: Περί ποιητικῆς*, μετάφραση Σίμος Μενάρδος (Αθήνα: Εστία, 2011), 45.

ντες άνθρωποι του εἰδέναι ὀρέγονται φύσει». ⁶ Η γνώση της αληθείας είναι μια καθολική αναζήτηση, στην οποία την πρωτοκαθεδρία έχει η φιλοσοφία. Κεντρικό της εφόδιο είναι ο νους και ο λόγος. Τον Σταγειρίτη ενδιαφέρει μόνο ὅ,τι μπορεί να γίνει αντικείμενο ἔλλογης κατανόησης και επιστημονικής επεξεργασίας. ⁷ Το θέμα είναι, ὁμως, αν η τέχνη βοηθάει κάπως αυτήν την πανανθρώπινη επιδίωξη.

Για να επανέλθουμε· σε αυτήν τη μομφή του Πλάτωνα προσπαθεί να εναντιωθεί ο Αριστοτέλης και αυτήν την εξορία προσπαθεί να αποτρέψει. Το εγχείρημά του είναι, δηλαδή, ο επαναπατρισμός των ποιητών, επιδίωξη που υπονοείται κυρίως στο *Περὶ ποιητικῆς*. Βέβαια, και ο ἴδιος ο Αριστοτέλης δεν παύει να θέτει την αλήθεια ως το ἀπόλυτο μέτρο της αξίας των πάντων, γι' αυτό δεν μπορεί να καταφύγει, ὅπως ἔχουν κάνει ἄλλοι ἔκτοτε ⁸, στη λύση τού να ισχυριστεί ὅτι η αλήθεια είναι ἀλλότρια προς τους σκοπούς της τέχνης. Αντίθετα, το εγχείρημά του περνάει μέσα ἀπὸ την προσπάθεια να καταδειχτεί η βαθειά θεμελίωση της τέχνης στην ἔννοια της αληθείας, ὥστε να επιτευχθεί και η ἀποκατάστασή της. Ακριβῶς γι' αυτό, η τέχνη ὀρίζεται στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* ως «ἕξις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικῆς» ⁹, δηλαδή ως κάτι που ἐμπεριέχει και γνώση. Ο Halliwell ¹⁰ λέει χαρακτηριστικά για την τέχνη, ὅτι ἀποτελεῖ «ενεργὸ και ἐρμηνευτικὴ γνωστικὴ διαδικασία – μια διεισδυτικὴ ἀνακάλυψη των σημασιῶν στον κόσμο», ἀφού ο Αριστοτέλης ἀσχολεῖται με την τέχνη μόνο στο βαθμὸ που αυτή είναι ἀγκυρωμένη σε μια «καθολικὴ καταληψιμότητα (intelligibility)» ¹¹, στο μέτρο που είναι ἔλλογη και που μας δίνει μια «διευρυμένη κατανόηση του κόσμου». ¹²

Ας βάλουμε τώρα στο μικροσκόπιο την ἴδια την ἔννοια της αλήθειας στον Αριστοτέλη. Η αλήθεια ἔχει, λοιπόν, δύο σημασίες. Η πρώτη ἔχει να κάνει με τη λογικὴ και δεικνύει ὅτι μια ἔνωση υποκειμένου-κατηγορουμένου είναι υπαρκτή. ¹³ Αυτὴ ἀφορᾶ στα σύνθετα (composites) πράγματα καθόσον αὐτὰ είναι «συνδεδεμένα (conjoined) ἢ ἕνα» ¹⁴, και η αλήθεια είναι η κατάφαση αὐτῆς της ἐνότητας. Βέβαια, ἐδῶ ἔχουμε να κάνουμε με την αλήθεια ως «μια ιδιότητα (property) της σκέψης» ¹⁵ και

⁶ Αριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά*, 980a 22. Παράβαλε Αριστοτέλης, *Περὶ ποιητικῆς*, 1448b 13-14.

⁷ Συκουτρῆς, 23, 53.

⁸ Ὅπως, για παράδειγμα, ο Wladyslaw Tatarkiewicz, *A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics* (Nijhoff, The Hague and Boston: Hingham 1980), 302-4, ο οποίος θεωρεῖ ὅτι, ἀφού δεν ἔχει προτασιακὴ (propositional) φύση, «η τέχνη είναι πέρα (beyond) ἀπὸ την αλήθεια και το ψεῦδος».

⁹ Αριστοτέλης, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, 1140a10.

¹⁰ Stephen Halliwell, «Ἀπόλαυση, Κατανόηση και Συναίσθημα στην *Ποιητικὴ* του Αριστοτέλη», στο *6+1 Δοκίμια για την Ποιητικὴ του Αριστοτέλη*, ἐπιμέλεια ἀπὸ Amélie Oksenberg Rorty, μετάφραση Κατερίνα Χατζοπούλου, ἐπιμέλεια Δανιὴλ Ι. Ιακώβ (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006), 124.

¹¹ Stephen Halliwell, *Aristotle's Poetics* (London: Duckworth, 1986), 58.

¹² Αὐτόθι, 91, 136.

¹³ Edward C. Halper, *One and Many in Aristotle's Metaphysics: Books Alpha-Delta* (Las Vegas: Parmenides Pub., 2009), 79. Paolo Crivelli, *Aristotle on Truth* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2004), 4.

¹⁴ Halper, 81.

¹⁵ Crivelli, 31.

μόνο. Η άλλη είναι η λεγόμενη μεταφυσική αλήθεια¹⁶ και αφορά στα απλά (simple) πράγματα, τα οποία είναι, κατά τον Halper¹⁷, «αιώνιες ενέργειες» και «ουσίες». Αυτή δεν είναι, όπως η πρώτη, μόνο ένα «φά-ντασμα» του νου μας, αλλά έχει μια ύπαρξη ανεξάρτητη.¹⁸ Τα απλά, όντα ουσιωδώς ένα, είναι πάντα αληθή για τον Αριστοτέλη, δηλαδή δεν τίθεται θέμα ψεύδους αλλά αγνοίας¹⁹, και είναι «τα πράγματα που συλλαμβάνονται με μian άμεση ενόραση (intuition)».²⁰ Αυτή η αλήθεια είναι «ορατή» μόνο από το νου²¹, αυτό που ο Jaeger²² καλεί «ειδική εννοιακή μορφή κατανόησης» και «νοητικό όραμα».²³ Ο Brentano²⁴, αν και παλιότερος, το είχε αντιληφθεί αυτό όταν έλεγε ότι «υπάρχει ένα άλλο είδος νοητικής γνώσης [...] μέσω του οποίου συλλαμβάνουμε (grasp) το αδιαίρετο, το απλό και το οποίο αναπαριστά στη νόησή μας (conceptually represent) την ουσία (Wesen) των πραγμάτων». Οι δύο έννοιες της αλήθειας συνδέονται κατά τον Halper²⁵ με αιτιακή σχέση, «η αλήθεια στην ουσία είναι η αιτία της αλήθειας στη σκέψη». Η αλήθεια λοιπόν, μας αποκαλύπτει την ουσία²⁶ και τη φύση των όντων.²⁷

Πώς πρέπει, όμως, να εκλάβουμε στη συγκεκριμένη περίπτωση την έννοια της αλήθειας; Είναι φανερό: με τη μεταφυσική σημασία. Επιπλέον, όμως, θα πρέπει να γίνει εδώ η διάκριση των εννοιών αλήθεια-πραγματικότητα.²⁸ Η αλήθεια, αν και την εμπεριέχει, μπορεί και να εκφράζει κάτι ευρύτερο. Οι δύο έννοιες ουδόλως ταυτίζονται, αλλά ούτε είναι και εντελώς ανεξάρτητες.

Τούτη η παρατήρηση είναι υψίστης σημασίας, καθώς πληθώρα, παλαιότερων κυρίως, ερμηνευτών του Αριστοτέλη προχωρούν είτε σε μια ταύτιση είτε σε μια πλήρη διάκριση. Στην πρώτη περίπτωση,

¹⁶ Όπως αυτή ξεδιπλώνεται κυρίως στο Θ' 10 (1051b30-1052a3) των *Μετά τα φυσικά*. Βλ. Werner W. Jaeger, *Aristotle: Fundamentals of the History of his Development*, μετάφραση Richard Robinson (London, Oxford and New York: Oxford University Press, 1967), 204.

¹⁷ Edward C. Halper, *One and Many in Aristotle's Metaphysics: The Central Books* (Las Vegas: Parmenides Pub., 2005), 222.

¹⁸ Franz C. Brentano, *On the Several Senses of Being in Aristotle*, μετάφραση Rolf George (Berkeley: University of California Press, 1981), 20.

¹⁹ Αυτόθι, 18. Halper, *Central Books*, 221. Παράβαλε Αριστοτέλη, *Μετά τα Φυσικά*, 1051a1-2.

²⁰ Halper, *Alpha-Delta*, 79.

²¹ Όπως το λέει ωραία ο William. K.C. Guthrie, *The Greek Philosophers: From Thales to Aristotle*, πρόλογος James Warren (London and New York: Routledge, 2013), 129, το μόνο που μπορούμε να κατορθώσουμε εμείς οι άνθρωποι είναι «μια κλειστή ματιά της όλης αλήθειας που επιτυγχάνεται από τον ανόθευτο νου». Σύνδεση του νου – αληθείας κάνει και ο Halper, *Central Books*, 217, 221, ορμώμενος από το 1052a1-2 των *Μετά τα φυσικά*.

²² Jaeger, 204-5.

²³ Και μάλιστα εδώ ο Jaeger, αυτόθι, 204-5, βλέπει «το μόνο απομεινάρι της πλατωνικής θέασης των Ιδεών» στον Αριστοτέλη.

²⁴ Brentano, 15.

²⁵ Halper, *Central Books*, 220.

²⁶ «Κάθε πράγμα μετέχει (partake of) της αληθείας στο βαθμό που μετέχει στο είναι (being)» μας λέει ο Brentano, 21, στηριζόμενος στο Β' βιβλίο των *Μετά τα Φυσικά*.

²⁷ Παρόμοιες «αναγνώσεις» της μεταφυσικής αλήθειας κάνει και ο Joseph Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian Metaphysics: A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1978), 411-414.

²⁸ Να υπενθυμιστεί ότι και ο Πλάτων δεν εξισώνει την αλήθεια με την πραγματικότητα, η οποία βρίσκεται (στο προαναφερθέν σχήμα) στο μέσο της απόστασης αλήθειας και τέχνης.

αυτό φαίνεται από τη βαρύτητα που αποκτά η έννοια της αληθοφάνειας (vraisemblance)²⁹, και συγκεκριμένα μια υποτιθέμενη αριστοτελική απαίτηση για συμμόρφωση των όσων διαδραματίζονται στη σκηνή του θεάτρου με τον «αληθινό» κόσμο της αισθητής πραγματικότητας. Η αλήθεια, έτσι, υποβιβάζεται σε μίαν επιφανειακή αληθοφάνεια και εγκλωβίζεται στην έννοια της πραγματικότητας, γεγονός όχι άσχετο από μια παράλληλη ερμηνεία της έννοιας της μιμήσεως που την ήθελε να αποτελεί έναν απλό (και πάντα ατελή) αντικατοπτρισμό των καθ' ἑκάστα της πραγματικότητας. Όμως τότε, αφού υπάρχει η πραγματικότητα, αλήθεια, τι χρειάζεται η τέχνη; Στην άλλη περίπτωση, έχουμε είτε άρνηση είτε απαξίωση του πραγματικού, όπου η τέχνη είτε πλάθει ολότελα «φανταστικούς», δικούς της κόσμους³⁰, είτε νέους, εξιδανικευμένους (ideal)³¹ κόσμους, προτιμότερους από τον αισθητό. Τότε όμως, αλήθεια, τι γνώση έχει να μας προσφέρει η τέχνη;

Αντίθετα, μια νέα προοπτική προβάλλει όταν (παρ)ακολουθήσουμε την ανάγνωση του Αριστοτέλη καθ' ὅλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Εκεί διαφαίνεται ένας απεγκλωβισμός της αλήθειας από αυτή της στενά εννοημένης πραγματικότητας³² μια συμπίεση της τέχνης με την αλήθεια και τη γνώση και μια αποκατάσταση της αξίας της. Υπό αυτήν την έννοια, τούτη η ανάγνωση βρίσκεται πιο κοντά στην αριστοτελική σκέψη και πρόθεση, και άρα είναι περισσότερο χρήσιμη. Το όλο σχήμα προχωράει με διαδοχικές μεταβάσεις.

Ξεκινώντας, το κλειδί της προσέγγισης είναι η σύνδεση τέχνης και καθόλου. Συγκεκριμένα, στο 9^ο κεφάλαιο του *Περὶ ποιητικῆς*³³ η τέχνη αναδύεται ως μια τάση³⁴ για έκφραση των καθόλου, σε αντιδιαστολή με την ιστορία που εκφράζει τα καθ' ἑκάστα, ἴτοι την πραγματικότητα. Η έννοια του καθόλου είναι ριζωμένη στην αριστοτελική λογική, όπου, επιγραμματικά σημαίνει αυτό που είναι κοινό³⁵ σε πολλά πράγματα³⁶ ή

²⁹ Κατὰ κύριο λόγο γαλλικές, όπως κυρίως του Rapin (βλέπε σχετικά René Rapin, *Réflexions sur la Poétique d' Aristote et sur les Ouvrages des Poètes Anciens et Modernes* (Hildesheim and New York: G.Olms, 1973), 52-53, 56-57, 63, 106, 110, 123-124, 128, 131, 144-146, 208.

³⁰ Τούτη είναι η προσέγγιση του Roman Ingarden, *Selected Papers in Aesthetics*, μετάφραση Peter McCormick (Washington D. C. and Munchen: Catholic University of America Press, 1985), 73.

³¹ Το βασικό σημείο που οδηγεί σε τούτη την παρανόηση είναι το «οἷα ἂν γένοιτο» στο 1451a38 του *Περὶ ποιητικῆς*, καθώς και η αυθαίρετη ταύτιση του καθόλου με το βέλτιον, το «οἷα εἶναι δεῖ». Βασικός «εκπρόσωπος» αυτής της (παρ)ερμηνείας είναι ο Samuel H. Butcher, *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art: With a Critical Text and Translation of the Poetics*, εισαγωγή John Gassner (New York: Dover Publications, 1951), 122, 151-3, ἔπειτα ο Donald W. Lucas, *Aristotle: Poetics* (Oxford: Clarendon Press, 1978), 264, ενώ εκεί φτάνει, μέσω της αληθοφάνειας όμως, και ο Massimo Pittau, *Aristotele: La Poetica* (Palermo: Palumbo, 1972), 21-3.

³² «Η αλήθεια της ποίησης είναι ουσιαδώς διαφορετική από την αλήθεια της πραγματικότητας (fact)», κατὰ τον Butcher, 170.

³³ Αλλά όχι αποκλειστικά εκεί: παράβαλε Αριστοτέλης, *Τέχνη ρητορική*, 1355b30: «οὐδέμια δὲ τέχνη σκοπεῖ το καθ' ἑκάστον», και *Μετὰ τὰ φυσικά*, 981a15: «ἡ μὲν ἐμπειρία τῶν καθ' ἑκάστον ἔστι γνῶσις, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου».

³⁴ Εξ ου και το μάλλον στη φράση: «ἡ [...] ποίησις μάλλον τὰ καθόλου [λέγει]» (Αριστοτέλης, *Περὶ ποιητικῆς*, 1451b6-7). Σε αυτό κατατείνουν αρκετοί: βλ. Butcher, 191. Συκουτρής, 69: σημείωση 2. Ingram Bywater, *Aristotle on the Art of Poetry: A Revised Text with Critical Introduction* (Oxford: Clarendon Press, 1909), 189.

³⁵ Βλέπε Αριστοτέλης, *Περὶ ζῶων μορίων*, 644a27-28.

³⁶ Ο Συκουτρής, 60, εδώ διευκρινίζει: «όχι κατὰ σύμπτωσιν, ἀλλά κατὰ την ἴδιαν την φύσιν».

διαφορετικά, «αυτό που επιδέχεται περισσότερα κατηγορήματα».³⁷ Θα ήταν, όμως, λάθος να εκλάβουμε το καθόλου ως έναν αδιάφορο, αφηρημένο, γενικό τύπο.³⁸ Αντίθετα, το καθόλου για τον Αριστοτέλη είναι συνυφασμένο με το αναγκαίο³⁹, αφού συνάμα, όπως μας διαφωτίζει στα *Αναλυτικά ύστερα*, «δηλοῖ τὸ αἴτιον».⁴⁰ Έτσι, το καθόλου προσδίδει λογικότητα και καταληψιμότητα (intelligibility).⁴¹ Κατά τον Halliwell⁴², τα καθόλου αποτελούν «τις γενικές κατηγορίες που δομούν τον τρόπο με τον οποίο καταλαβαίνουμε τον κόσμο», είναι «τα αληθινά αντικείμενα της γνώσης».⁴³ Ο Συκουτρής⁴⁴ φτάνει στο σημείο να τα ταυτίσει με την ίδια τη φύση του πράγματος. Από τη φύση των καθόλου, συνάγεται ότι το αντικείμενο της μίμησης δεν μπορεί να ανήκει στην πραγματικότητα, αφού, καθώς σημειώνει ο Ross⁴⁵, το καθόλου υπάρχει μόνο «ως καθόλου των επιμέρους του». Δεν είναι χωριστό⁴⁶, δεν έχει ύπαρξη παρά μόνο μέσα στο συγκεκριμένο. Είναι κάτι που ο νους μόνο συλλαμβάνει, οπότε γι' αυτό το λόγο και η τέχνη «μιμείται [...] όχι τον αισθητό κόσμο, αλλά τον κόσμο του ανθρώπινου νου».⁴⁷

Ο Αριστοτέλης κατορθώνει έτσι την πρώτη μετάβαση, δηλαδή να περάσει την τέχνη στην επικράτεια του λόγου και του νοῦ.⁴⁸ Γίνεται τότε η ποίηση κάτι «φιλοσοφώτερον»⁴⁹ της ιστορίας, κάτι καταληπτόν (intelligible), δίχως δε να εξομοιώνεται ποτέ με την φιλοσοφία, αφού δεν αποδεσμεύεται ποτέ από τις αισθήσεις και την εικόνα.⁵⁰ Αντίθετα, μέσω των αισθήσεων και μέσα στο συγκεκριμένο είναι που εκδιπλώνει την αλήθεια της. Η τέχνη μεταμορφώνεται τότε σε μια «κατασκευή»⁵¹ η οποία «φέρνει στο φως» την ίδια την εσωτερική⁵², δομημένη⁵³, ενιαία, λογική⁵⁴ και αιτιώδη⁵⁵ αναγκαιότητα που συνθέτει την ανθρώπινη

³⁷ William David Ross, *Αριστοτέλης*, μετάφραση Μαριλίτσα Μητσού-Παππά (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2015), 397. Παράβαλε Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας*, 17a39.

³⁸ Το αντίθετο υποστηρίζουν οι Roselyn Dupont-Roc & Jean Lallot, *Aristote: La Poétique* (Paris: Seuil, 1980), και ο Pittau, οι οποίοι μεταφράζουν το καθόλου ως général και generale αντίστοιχα. Μάλιστα, ο Pittau, *Poetica*, 2: σημείωση 7, φτάνει να υποστηρίξει ότι η μετάφραση του καθόλου ως καθολικού είναι που «μπερδεύει πολύ και δίχως λόγο τα πράγματα».

³⁹ Βλέπε Ross, 397. Επίσης, G. E. M. de Ste. Croix, "Aristotle on History and Poetry", στο *Essays on Aristotle's Poetics*, επιμέλεια Amélie Oksenberg Rorty (Princeton: Princeton University Press, 1992), 25.

⁴⁰ Αριστοτέλης, *Αναλυτικά ύστερα*, 88a4.

⁴¹ Παράβαλε Lucas, 120.

⁴² Halliwell, «Απόλαυση, Κατανόηση και Συναίσθημα», 131.

⁴³ Halliwell, *Poetics*, 105, σημείωση 38. Παράβαλε Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, 417b22, και *Μετά τὰ φυσικά*, 982a 21 κ.ε.

⁴⁴ Συκουτρής, 62.

⁴⁵ Ross, 240-1. Παράβαλε Crivelli, 2.

⁴⁶ Παράβαλε Αριστοτέλης, *Μετά τὰ φυσικά*, 1040b 26-27.

⁴⁷ Ross, 396.

⁴⁸ Βλέπε ολόκληρη την Εισαγωγή στο Συκουτρής.

⁴⁹ Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής*, 1451b 5.

⁵⁰ Ας μη ξεχνούμε ότι «οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἢ ψυχῆ» (Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, 431a16-17). Παράβαλε Ross, 210.

⁵¹ Gallavotti, xxi. Halliwell, *Poetics*, 58.

⁵² Βλέπε Halliwell, *Poetics*, 99.

⁵³ Βλέπε Rorty, «Η Ψυχολογία της Αριστοτελικής Τραγωδίας», 25-26, 30.

⁵⁴ Βλέπε αυτόθι, 24. Butcher, 399

⁵⁵ Βλέπε Butcher, 164. Oksenberg Rorty, «Ψυχολογία», 24. Lucas, *Poetics*, 264. Dupont-Roc και Lallot, *Poétique*, 222, 224. Halliwell, *Poetics*, 75. Nancy Sherman, «Αμαρτία και Αρετή», στο 6+1 *Δοκίμια για την Ποιητική του Αριστοτέλη*, 87.

πράξη, καθώς και την σύμφυτη προθετικότητα της (προαιρέσεις)⁵⁶, τους ίδιους τους έσχατους νόμους της ζωής⁵⁷, της ψυχής⁵⁸ και του «ανθρώπινου πεπρωμένου (destiny)».⁵⁹

Έτσι, μετά τη μεσολάβηση του καθόλου, σε μια δεύτερη μετάβαση η τέχνη εμφανίζεται να ανακαλύπτει, να εντυπώνει και να φανερώνει το είδος⁶⁰ (δηλαδή το τέλος) μέσα στο ίδιο το συγκεκριμένο. «Η γὰρ τέχνη τὸ εἶδος»⁶¹, μας λέει ο Σταγειρίτης στα *Μετά τὰ φυσικά*. Όμως, το είδος, δηλαδή η μορφή, «είναι ουσία, ἢ [αλλιώς] ἡ αληθινή φύση ενός πράγματος». ⁶² Γι' αυτό η τέχνη φανερώνει όχι την επιφάνεια του πραγματικού, αλλά τον ίδιο τον αγώνα για πραγμάτωση της μορφής⁶³, δηλαδή την ίδια τη φύση⁶⁴, τούτη την ενσώτατη «δημιουργική δύναμη [...] του σύμπαντος». ⁶⁵ Και τότε δικαιολογημένα η τέχνη μπορεί να θεωρηθεί ότι μιμείται τη φύση⁶⁶, όχι με την έννοια της μιμήσεως ως αντιγραφής, αλλά ως «δημιουργικής πράξης». ⁶⁷

Στην τελευταία μετάβαση, θα διακινδυνεύαμε μιαν ύστατη αριστοτελική ισοδυναμία, αυτή της φύσεως και της αληθείας. ⁶⁸ Η τέχνη αναβιβάζεται σε μια ενεργητική, δημιουργική δύναμη η οποία εκφράζει μια πλατύτερη αλήθεια^{69 70}, καταφέροντας να «φέρει στην ύπαρξη [...] μια νέα δυνατή (possible) πραγματικότητα». ⁷¹ Ακριβέστερα, ακολουθώντας την εύστοχη διατύπωση του Gallavotti⁷², θα λέγαμε πως πρόκειται για «μια ενόραση (intuizione) του αληθούς». Κι αυτό, γιατί η τέχνη μέσα σε

⁵⁶ «Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις» (Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1139a23-24. Παράβαλε Συκουτρῆς, 56. Jean Pierre Vernant, «Μύθος και Τραγωδία», στο *6+1 Δοκίμια για την Ποιητική του Αριστοτέλη*, 62-68).

⁵⁷ Rorty, «Ψυχολογία», 30.

⁵⁸ Συκουτρῆς, 53.

⁵⁹ Butcher, 266. Παράβαλε Halliwell, *Poetics*, 234.

⁶⁰ Βλέπε Αριστοτέλης, *Μετά τὰ φυσικά*, 1032a32. Παράβαλε Butcher, 150. Συκουτρῆς, 53. Rorty, «Ψυχολογία», 23, 25-26.

⁶¹ Αριστοτέλης, *Μετά τὰ φυσικά*, 1034a 24.

⁶² Guthrie, 124. Παράβαλε Crivelli, 6.

⁶³ Guthrie, 122, 128.

⁶⁴ Λαμβάνοντας υπόψιν την εξίσωση είδους, τέλους και φύσης που λαμβάνει χώρα στο Λ'3 (1069b 35-1070a 30) των *Μετά τὰ φυσικά*, και ειδικά όταν είναι: «ἢ δὲ φύσις τὸδε τι καὶ ἕξις τις εἰς ἦν».

⁶⁵ Butcher, 116.

⁶⁶ Παράβαλε Αριστοτέλης, *Φυσική ακρόασις*, 199a 15: «ἡ τέχνη τὰ μὲν ἐπιτελεῖ ἢ ἡ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάσασθαι, τὰ δὲ μιμείται».

⁶⁷ Butcher, 154. Συκουτρῆς, 59.

⁶⁸ Αφού, αληθινός είναι «αὐτός που αντιστοιχεί (corrispondente) στη φύση», κατά τον Gallavotti, 259.

⁶⁹ Σε αυτό κατατείνουν σχεδόν όλοι οι ερμηνευτές, ανεξάρτητα από διαφορές στις περαιτέρω αναλύσεις τους. Βλέπε Butcher, 160, 192. Ross, 397. Συκουτρῆς, 59.

⁷⁰ Για το ποια μπορεί να είναι αυτή υπάρχουν πολλές εικασίες. Η κυρίαρχη την εντοπίζει στην πανανθρώπινη κλίση προς την άμαρτία, τούτη τη «νεοπλασία στην ίδια την καρδιά της πράξης» όπως την αποκαλεί η Rorty, «Ψυχολογία», 35. Παράβαλε Aryeh Kosman, "Acting: Drama as the Mimesis of Praxis", στο *Essays on Aristotle's Poetics*, 57. Butcher, 266. Vernant, 68. Halliwell, *Poetics*, 235-236.

⁷¹ Halliwell, *Poetics*, 58. Το δυνατόν είναι ύψιστης σημασίας για τη σχέση τέχνης, αλήθειας και πραγματικότητας, κάτι που επιβεβαιώνεται από την ενασχόληση με το θέμα του ίδιου του Αριστοτέλη στο *Περί ποιητικής*. Ένα παραπάνω βήμα είναι η ταύτισή του με το πειστικό (convincing/persuasif) και το πιστευτό (credibile). Βλέπε Bywater, 191. Dupont-Roc και Lallot, 225-227. Pittau, 206, σημειώσεις 16-19. Ingarden, 73.

⁷² Gallavotti, xiv-xv.

αυτή τη νέα πραγματικότητα φανερώνει τον πυρήνα του πραγματικού, την ίδια την σύστασιν τῶν πραγμάτων⁷³, που είναι ταυτόχρονα και ένα πλάτεμα και μια «ένταση του ουσιώδους».⁷⁴ Γιατί πετυχαίνει, στις καλύτερες στιγμές της, να φέρνει τα πράγματα του παροδικού (transient) μας κόσμου λίγο εγγύτερα στο νου, μεταφέροντάς μας σε ένα «υψηλότερο επίπεδο καταληψιμότητας»⁷⁵, καθώς και να τα καταστήσει, κατά τον Halper⁷⁶, «περισσότερο εγγενώς (intrinsically) γνώσιμα (knowable)» και άρα «πιο αληθή».

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι η τέχνη απομακρύνεται από μια θεώρηση που τη θέλει ως κάτι επουσιώδες και συνάμα αφελές, ιδεαλιστικό και αφηρημένο. Γιατί εκφράζει την καρδιά της πραγματικότητας: την αλήθεια, που την υπερβαίνει και που συνάμα την περιλαμβάνει. Κι αυτή είναι η γνώση που μας προσφέρει. Η τέχνη είναι ένα πλάτεμα του πραγματικού και του ουσιώδους, μια αποκρυστάλλωση του ίδιου του αγώνα για πραγμάτωση της μορφής (δηλαδή της ίδιας της φύσεως) και, ούσα έκφραση της φύσεως και του ουσιώδους, είναι συνάμα μια αδιαμεσολάβητη, απροσδόκητη και ακαριαία ενόραση της αληθείας στην απλότητα και την ολότητά της. Μια ελκυστική υποψία γεννιέται: μήπως και η πολυθρόλητη και μυστηριώδης αριστοτελική κάθαρσις, εάν και όταν μας παρουσιαστεί κάπου στο ταξίδι της Τέχνης, δεν είναι τίποτα άλλο παρά τούτη η αναπάντεχη συνάντησή μας με την Αλήθεια;

Αναφορές

Brentano, Franz C. *On the Several Senses of Being in Aristotle*. Translated by Rolf George. Berkeley: University of California Press, 1981.

Butcher, Samuel H. *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art: With a critical Text and Translation of the Poetics*. Introduction by John Gassner. New York: Dover Publications, 1951.

Bywater, Ingram. *Aristotle on the Art of Poetry: A Revised Text with Critical Introduction*. Oxford: Clarendon Press, 1909.

Crivelli, Paolo. *Aristotle on Truth*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2004.

Dupont-Roc, Roselyn, and Jean Lallot. *Aristote: La Poétique*. Paris: Seuil, 1980.

Gallavotti, Carlo. *Aristotele: Dell' Arte Poetica*. Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1990.

⁷³ «Χρη δὲ [...] ἐν τῇ τῶν πραγμάτων συστάσει, αἰεὶ ζητεῖν ἢ τὸ ἀναγκαῖον ἢ τὸ εἰκός» (Αριστοτέλης, *Περὶ ποιητικῆς*, 1454a32-33).

⁷⁴ Συκουτρῆς, 53.

⁷⁵ Halliwell, *Poetics*, 106.

⁷⁶ Halper, *Alpha-Delta*, 81.

Guthrie, William K. C. *The Greek Philosophers: From Thales to Aristotle*. Forward by James Warren. London & New York: Routledge, 2013.

Halliwell, Stephen. *Aristotle's Poetics*. London: Duckworth, 1986.

Halliwell, Stephen. «Απόλαυση, Κατανόηση και Συναισθημα στην Ποιητική του Αριστοτέλη». Στο *6+1 Δοκίμια για την Ποιητική του Αριστοτέλη*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Μετάφραση Κατερίνα Χατζοπούλου. Επιμέλεια Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006.

Halper, Edward C. *One and Many in Aristotle's Metaphysics: The Central Books*. Las Vegas: Parmenides, 2005.

Halper, Edward C. *One and Many in Aristotle's Metaphysics: Books Alpha-Delta*. Las Vegas: Parmenides, 2009.

Ingarden, Roman. *Selected Papers in Aesthetics*. Translated by Peter McCormick. Washington D.C. & Munchen: Catholic University of America Press, 1985.

Jaeger, Wernen W. *Aristotle: Fundamentals of the History of his Development*. Translated by Richard Robinson. London, Oxford & New York: Oxford University Press, 1967.

Kosman, Aryeh. "Acting: Drama as the Mimesis of Praxis". In *Essays on Aristotle's Poetics*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Princeton: Princeton University Press, 1992.

Lucas, Donald W. *Aristotle: Poetics*. Oxford: Clarendon Press, 1978.

Nietzsche, Friedrich. *Η Γέννηση της Τραγωδίας*. Μετάφραση Ζήσης Σαρίκας. Θεσσαλονίκη: Πανοπτικόν, 2010.

Oksenberg Rorty, Amélie. «Η Ψυχολογία της Αριστοτελικής Τραγωδίας». Στο *6+1 Δοκίμια για την Ποιητική του Αριστοτέλη*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Μετάφραση Κατερίνα Χατζοπούλου. Επιμέλεια Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006.

Owens, Joseph. *The Doctrine of Being in the Aristotelian Metaphysics: A Study in the Greek Background of Mediaeval Thought*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1978.

Pittau, Massimo. *Aristotele: La Poetica*. Palermo: Palumbo, 1972.

Rapin, René. *Réflexions sur la Poétique d' Aristote et sur les Ouvrages des Poètes Anciens et Modernes*. Hildesheim & New York: G. Olms, 1973.

Ross, William David. *Αριστοτέλης*. Μετάφραση Μαριλίτσα Μητσού-Παππά. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2015.

Sherman, Nancy. «Αμαρτία και Αρετή». Στο *6+1 Δοκίμια για την Ποιητική του Αριστοτέλη*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Μετάφραση Κατερίνα Χατζοπούλου. Επιμέλεια Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006.

de Ste. Croix, G. E. M. "Aristotle on History and Poetry". In *Essays on Aristotle's Poetics*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Princeton: Princeton University Press, 1992.

Συκουτρής, Ιωάννης (εισαγωγή και σχόλια). *Αριστοτέλους: Περί ποιη-*

τικῆς. Μετάφραση Σίμος Μενάρδος. Αθήνα: Εστία, 2011.

Tatarkiewicz, Wladyslaw. *A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics*. Nijhoff, The Hague & Boston: Hingham 1980.

Vernant, Jean Pierre. «Μύθος και Τραγωδία». Στο *6+1 Δοκίμια για την Ποιητική του Αριστοτέλη*, edited by Amélie Oksenberg Rorty. Μετάφραση Κατερίνα Χατζοπούλου. Επιμέλεια Δανιήλ Ι. Ιακώβ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006.